

Aynı zamanda söz konusu bu durum, petrol taşıma güzergâhının belirlenmesinin ve Azerbaycan'daki enerji kaynağı rezervleri konusundaki çıkar mücadelesinin ekonomik olmaktan daha çok politik nedenlere dayandığını gösterdi. Bu gerçeği Batılı uzmanlar da doğruluyor. Yukarıda alıntı yaptığımız araştırmada Hazar Denizi petroleri konusunda çıkarılan gürlütünün yatırımcı şirketlerde neredeyse sıfır ilgi doğurduğu, ancak bu arada hem bölge devletlerinde hem de bölge dışı devletlerde "petrol sorununun hızla derin bir politik önem kazandığı" belirtiliyor. Aynı araştırmada, Rusya-Türkiye ilişkileri açısından önem taşıyan bir dizi sonuç çıkarılıyor: "İlgili devletlerin geleceği açısından bakıldığında, petrolün hangi yoldan taşınacağı sorunu, bölgenin uzun vadeli jeopolitik yöneliminin belirlenmesinde karar verici bir faktör olarak değerlendirilebilir. Kuzey güzergâhı, Rusya'nın güney komşuları üzerinde hegemonyasını kurması olarak görülebilir. Türkiye'ye uzanan Batı güzergâhları ise (hangi perspektiften bakıldığına bağlı olarak) Hazar Denizi bölgesinde yeni Amerikan hegemonyasının kurulmasına ve bölgenin küresel ekonomiye ve uluslararası ilişkiler sistemine entegrasyonuna yol açabilir."⁵

Sonunda Türkiye'nin rolü üzerine yapılan saptama dikkate değer: "Hazar Denizi petrolünü ve gazını Türkiye limanlarına ve pazarına bağlayan boru hatları, Türkiye'nin gururunu okşarken, aynı zamanda İran'ın girişimlerini bloke edecek ve bölgede Rusya'nın üstünlük kurmasına engel olacak bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Amerika Birleşik Devletleri tarafından - yazarın notu). Aynı zamanda bu hatlar, ABD'nin bölge meselelerine katılmasını sağlayan görece tehlikesiz ve ucuz bir kanaldır. Bu hatların desteklenmesi, Türkiye'yi Hazar bölgesindeki Amerikan diplomasisinin temel taşı durumuna getirecek ve böylelikle enerji meselesinin politize olmasını sağlayacaktır."⁶

Yukarıda söylenenlerin ışığında, petrol-gaz boru hatlarının Türkiye toprakları üzerinden geçmesinde, Türkiye'nin çıkarlarının ne olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Her şeyden önce bu boru hatları, Tür-

⁵ *Journal of International Affairs*, Columbia University, vol.54, Fall 2000.

⁶ *A.g.e.*, s.225.

kiye'yi bölge ülkeleriyle bağlayan tümüyle maddi bir bağ olabilecek ve böylelikle bu ülkelerle çok yönlü ve uzun vadeli ilişkilerin, bu arada politik ilişkilerin kurulmasına yardımcı olacaktır. Boru hatlarının kurulması, inşaat sektörü ve makine sanayiinin gelişmesine büyük katkıda bulunacak, boru hatlarına yakın bölgelerdeki nüfusa daha geniş iş olanakları yaratacaktır. Türkiye dünya ölçülerine göre büyük bir petrol pazarı değildir, ancak petrol boru hatlarının topraklarından geçmesi, Türkiye bütçesine önemli katkılarda bulunacaktır. Diğer bir önemli konu da, petrolün Bakü-Ceyhan Boru Hattı'yla taşınmasının, İstanbul Boğazı üzerindeki ekolojik yükü azaltabilecek, en azından artırmayacak olmasıdır.

Türkiye, Boğazlar'dan geçen tanker sayısının artmasının fiilen imkânsız olduğu görüşündedir. Ancak yine de bazı hesaplamalara göre, Karadeniz'den Akdeniz'e petrol taşıyan yalnızca 100 bin tonun üzerindeki büyük tankerlerin sayısı 2010 yılına kadar 8 kat (!) artacaktır.⁷ Ancak bazı uzmanlar (Batılı uzmanlar da dahil), Boğazlar'dan gemi geçişi konusunu, Türkiye'nin bilinçli olarak abarttığı ve böylelikle kendi lehine olan Bakü-Ceyhan Projesi'ni savunduğu görüşündeler.

Rusya'yla sınırdış ve dolayısıyla onun doğal çıkar alanı olan bölgedeki Hazar Denizi probleminin, Türkiye'nin yardımıyla Rusya'ya karşı kullanılması durumunda, kaçınılmaz olarak bölgede ve Rusya-Türkiye arasında ortaya çıkacak politik riskler, politik ve ekonomik sorunları henüz hâlâ kuşkulu olan avantajlara değer mi? Sanırız hayır. Rusya ve Türkiye arasındaki ticari-ekonomik ilişkiler bugünkü henüz küçük hacmine rağmen (1999 yılında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı toplam ihracatının yalnızca % 2,5'ini, Rusya'dan ithalatı ise toplam ithalat hacminin % 5,8'ini oluşturmaktaydı) belirgin bir büyüme eğilimi ve olumlu perspektifler taşıyor. Rusya'nın enerji hammaddesi ihracatını hatırlatmak yeterli olacaktır. Türkiye 1987 yılından itibaren Rusya'dan gaz almaktadır. Mavi Akım Projesi kapsamında Karadeniz'in altından geçecek boru hatları kanalıyla 2010 yılında Türkiye Rusya'dan yılda 16 milyar metreküp doğalgaz alacaktır.⁸

7 Mityayera, Y.V., a.g.e., s.20.

8 *Internationale politik*, No.11, 2000.

Yukarıda Hazar Denizi enerji kaynakları ve boru hatları güzer-gâhı probleminin yüksek derecede politize edilmesi konusuna birçok kez değindik. Bu problemin politize olması, onun çözümüne Amerika Birleşik Devletleri'nin katılmasına yol açtı. ABD bu durumu, "Rusya'yı Kafkasya ve Orta Asya'dan dışlamak", bölgedeki yeni devletler üzerinde Rusya ve İran'ın etkisini zayıflatmak, Türkiye'nin yardımıyla bu devletlerin Batı'ya, en başta da Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelmesini sağlamak yolunda güçlü bir araç olarak kullandı.

Günümüzde Kafkasya bölgesinde birbirine karşıt iki cephenin oluştuğu çok konuşulur ve yazılır oldu: Bir yanda ABD'nin desteklediği Azerbaycan ve Türkiye, diğer yanda Rusya'ya dayanan Ermenistan ve İran. Ancak bugün gerçek bir cepheleşmenin oluştuğunu söylemek için çok erkendir, yalnızca birbirine yakınlaşmanın olduğundan bahsedilebilir. Ne var ki, politik anlaşmalar da dahil devletler arasındaki bir dizi anlaşma, Hazar'daki kaynaklar sorununun politik içeriği vs. bölgede gerçek bir çatışma eğiliminin varlığından söz edilmesini mümkün kılıyor. Doğal olarak bu durum Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerde gerginlik yaratıyor. Hazar Denizi bölgesindeki enerji kaynakları sorununa gelince, sorumsuz açıklamalardan ve politik sürtüşmelerden kaçınıp, ekonomik ve ekolojik konularda yoğunlaşmak, hem Türkiye hem de Rusya açısından en gerçekçi tutum olacaktır.

Unutmadan belirtmek gerekiyor ki, Hazar Denizi sorunu Sovyetler Birliği ve dünya sosyalist sisteminin yıkılmasından sonra oluşan yeni dünya modelinin yarattığı sorunlardan yalnızca biridir. Bilindiği gibi tek kutuplu dünya düzenini her açıdan destekleyen Amerika Birleşik Devletleri, bu yeni modelin yaratıcısı ve fiilen tek kutubu olma rolünü gönüllü olarak üstlendi. Gerçi bugün tek kutuplu dünya düzeninden ancak temel bir eğilim olarak bahsetmek mümkündür. ABD'nin bu yöndeki istemleri deklarasyonlarda ve pratik faaliyetlerde kendini göstermektedir.

Örneğin, Amerikalı analizciler Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni statüsünden bahsediyorlar. Karnegi Fonu'ndan T. Grahem şunları yazıyor: "ABD'nin askeri, ekonomik, finansal, kültürel bakımdan

tek bir rakibi bile yoktur ve ufukta bile böyle bir rakip gözükmemektedir. Sonuç olarak ABD değişen dünya düzenini şekillendirme olanağına her zamankinden çok daha fazla sahiptir.” Graham, yine aynı makalesinde Bush yönetiminin üst düzey üyelerinin de aynı görüşleri paylaştığını belirtiyor.

ABD'nin dünyanın çeşitli bölgelerindeki pratik faaliyetleri, ekonomik planda yeni dünya modelinin kurulmasının ve yerleşmesinin, aslında dünyanın yeniden paylaşılması anlamına geldiğini gösteriyor. Bu toprakların paylaşılması biçiminde değil, -ki bu da gündem dışı değildir- en başta politik-ekonomik etki alanlarının yeniden paylaşılması biçiminde gerçekleşiyor.

Bütün bunlar şu anlama geliyor: Tek kutuplu istikrarlı bir dünya düzeni yerine, yakın gelecekte çeşitli devletler arasında sert rekabeti ve bunların ekonomik karşılıklı etkileşim alanlarındaki koalisyonunu içeren bir sistem ile yüz yüze kalabiliriz. Eski Sovyet döneminde olduğu gibi ekonomik ve askeri-stratejik yardım arayışı içinde, dünya liderleri arasından kendilerine patronlar bulmaya çalışan devletlerden oluşan bu ekonomik karşılıklı etkileşim alanları, söz konusu rekabetin temel kutupları haline dönüşebilirler. Amerika Birleşik Devletleri özellikle bu bölgeleri kendi “stratejik çıkar alanı” içinde görmektedir.

Dünya devletlerinin çıkarları arasında gelecekteki çelişki ve çatışmaların izlerini, bugün onların eski Sovyet topraklarında, en başta da Rusya'daki ekonomik ve politik mevcudiyetleriyle ilgili konularda kolaylıkla görebiliyoruz. Bu durum Hazar bölgesinde açıkça gözlenmektedir. Coğrafya, tarih ve sonuç olarak jeopolitik açılardan durum bir bütün olarak değerlendirildiğinde Hazar ve Kafkasya'nın hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin çıkar alanları dışında düşünülemeyeceği anlaşılacaktır. Bölge dışından bir üçüncü gücün, Rusya'yı “dışlamak” ya da Türkiye'yi tümüyle kendi planlarının gerçekleştirilmesi uğruna kullanmak yolundaki her türlü girişimi, Rusya-Türkiye ilişkilerine zardan başka bir şey getirmeyeceği gibi aynı zamanda zaten karmaşık olan bölgedeki durumun istikrara kavuşmasını engelleyecektir.

Aynı zamanda ticari-ekonomik, bilimsel ve kültürel işbirliğinin geliştirilmesi, uluslararası terörizmle ilgili mücadelede birlikte davranılması ve ayrıca kimi bölgesel ve küresel dış politika konularıyla ilgili sorunlarda Rusya ile Türkiye arasındaki konsensus, kelimenin dar ve geniş anlamıyla en yapıcı yaklaşımdır.

Tataristan ve Türkiye Arasında Politik, Ticari-Ekonomik ve Kültürel İlişkilerin Gelişmesi (20. Yüzyılın 90'lı Yılları)

B. M. YAGUDİN*

SSCB yönetimi tarafından 20. yüzyılın 80'li yıllarının ikinci yarısında başlatılan sosyo-politik dönüşüm süreçleri, yalnızca mevcut rejimin politik liberalizasyonuna ve "Soğuk Savaş"ın bitimine yol açmamıştır. Bu süreçlerin sonucunda "Demir Perde" diye adlandırılan yapı çökmüş ve ülke dünyaya açılmış, ülke vatandaşları ise dünyanın istedikleri yerine gidebilme özgürlüğü kazanmıştır. SSCB'nin çöküşü vatandaşlar, organizasyonlar ve bölgeler arasında ve ayrıca yabancı partnerlerle sınırsız temas imkânları yaratmıştır. Rusya Federasyonu'nun özneleri ve her şeyden önce de Moskova, St. Petersburg ve Rusya içindeki cumhuriyetler ortaya çıkan bu perspektiflerden faydalanmışlardır. Kesin hukuki düzenlemelerin bulunmadığı bu ortamda Rusya'nın bölgeleri, yabancı devletlerle ve ticari şirketlerle doğrudan temas kurmaya başlamışlardır. Tataristan da bu tür bölgeler içinde yer almaktadır.

Yüksek Sovyet isimli Tataristan Parlamentosu, Rusya Federasyonu Parlamentosu'nun peşi sıra 30 Ağustos 1990'da "Devlet Egemenliği

(*) Dr., Tarih Bilimleri Doktor Adayı Kazan Devlet Üniversitesi Yeni ve Yakın Çağlar Tarihi Kürsüsü.

Bildirgesi"ni¹ ilan ettiğinde SSCB henüz biçimsel olarak varlığını sürdürüyordu. Bu belge Tataristan yasalarını Rusya'nınkilerin üstüne çıkarıyordu. 1990 Eylül'ünde Tataristan resmi yetkililerinin yurtdışı ziyaretleri başlamıştı: Tataristan Yüksek Sovyet Başkanı Mintimer Ş. Şaymiyev, Karadağ'ı ziyaret etti, Başbakan Muhammed Galinovi Sabirov, ABD'yi ziyaret etti. Yine o zaman Türkiye'den, Tayvan'dan, ABD'den Tataristan'a yabancı işadamlarının ziyaretleri başladı. Kısa bir süre içinde kimi ABD, Almanya, Polonya, Çin, Tayvan, Türkiye, Hollanda şirketleriyle ekonomik ilişkiler kuruldu. 1991 başında "Degere Enterprises Group" isimli Türk şirketiyle ve "International Marketing Incorporated" isimli ABD şirketiyle anlaşmalar imzalandı. Bu dönemde öyle yoğun anlaşmalar imzalandı ki, 1991 Mart'ında Tataristan'da 24 ortak işletme, 3 dış ticaret şirketi ve bu faaliyete katılan 231 şahsi ortak tescil edilmişti. Birkaç ay içinde 600 milyon rublelik mal dışarı sevk edildi. Tataristan kısa süre içinde Gürcistan, Kenya, Litvanya, Özbekistan, Belarus, Başkürdistan'la hükümetlerarası anlaşmalar imzaladı.²

Tataristan yönetiminin, egemenliğini pekiştirme gayreti içinde kurduğu dış ekonomik ve politik ilişkilerde, ABD'den Malezya'ya kadar geniş bir coğrafi alanın kapsandığı gözlenmekteydi. Ancak Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkiler her zaman özel bir önem taşımaktaydı. Birincisi, Türkiye'nin 80'li yıllarda Turgut Özal yönetiminde elde ettiği sosyo ekonomik modernizasyondaki görece başarıların teşvik ettiği pragmatik yaklaşımlar bunda rol oynamıştır. Bir diğer faktör ise iki Türki halkın birkaç asır boyunca oluşturduğu kültürel-tarihi bağlar temelinde yükselmektedir. Volga Tatarlarının gerek Çarlık rejimi esnasında, gerekse de Sovyet iktidarının şafağında göç dalgalarıyla özellikle Türkiye'ye gelip, yerleşip, kaynaşmaları elbette tesadüf değildir.³

Türkiye ile Tataristan arasında doğrudan ilişkilerin kurulmasını

1 "Deklaratsiya o gosudarstvennom suverenitete Tatarskoy Sovetskoy Sotsialističeskoj Respubliki", *Sovetskaya Tatariya*, 31 Ağustos 1990.

2 "Dannie Goskomstata TSSR", *Sovetskaya Tatariya*, 1991.

3 *Tatari i Tatarstan: Spravočnik* (Sost. R.M. Muxammetšin), Kazan, Tatarskoe Knijnoe İzdatel'stro, 1993, s.56-57.

da öncü rolü işadamları oynamıştır. Onların arasında şu anda farklı yorumlarla anılan Ertürk Değer bir numaraydı. “Degere Enterprises Group” isimli holdingi yöneten Ertürk Değer, 1990’da Tataristan’a gelip Tataristan yönetici elitinin gözüne girmeyi başarmıştır. Tataristan ve Türkiye siyasi yöneticilerinin kişisel yakınlaşmasını bizzat Değer sağlamıştır. Türk politikacıları arasında geniş ilişkilere sahip olan ve Turgut Özal ve Süleyman Demirel’le şahsen tanışan Ertürk Değer, Başbakan Muhammed Galinovi Sabirov’un 1991’de Türkiye’yi ziyaretini organize etmiştir. Türk hükümeti tarafından resmi olarak davet edilmesini Sabirov şöyle değerlendirmiştir: “[...] Türk yönetimi Tataristan’ın egemenliğini kabul etmektedir.” Türk hükümetinin üyeleriyle görüşmelerden sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Tataristan Cumhuriyeti arasında Karşılıklı İlişkiler Protokolü imzalanmıştır. Burada ekonomik ve ticari işbirliğinin ana yönelimleri belirlenmiştir. Ticari anlaşmalar yapmak amacıyla bir Tataristan-Türk-Rus şirketinin kurulması ve Türkiye’de bir Tataristan Ticaret Evi açılması, tarım ürünlerinin işlenmesi için Tataristan’a mini fabrikalar gönderilmesi ve kültürel işbirliği konusunda mutabakata varılmıştır.⁴ Uzmanların görüşüne göre bu ziyaret Türkiye Cumhuriyeti ile Tataristan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerde önemli bir dönemeç olmuştur.

Ertürk Değer bir işadamı olarak her şeyden önce Tataristan petrolüyle ilgileniyordu. Onun önerisine göre 1991’de “Taturos” isimli bir Türk-Tatar ortak şirketi oluşturuldu. Belli bir aşamada özellikle bu şirket, iki cumhuriyetin ticari-ekonomik ilişkilerini tekeline aldı. Tataristan’dan petrol ve petrol ürünleri sevk edildi, Tataristan’a ise Türk ihraç ürünleri, gıda ve tüketim malları gönderildi. “Taturos”un faaliyetinin zirveye ulaştığı tarih 1995’tir. Ancak 1996’da ortaklar arasında ihtilaf ve anlaşmazlıklar başgösterdi. 21 Aralık 1996’da “Taturos”un faaliyetleri durduruldu. 5 yıllık çalışma süresince Ertürk Değer üçüncü ülkelerin tükettiği 3.5 milyon ton petrol ve petrol ürününü Tataristan’dan ihraç etmiştir. 1997’de iki taraf da karşılıklı birbirini suç-

⁴ “O vizite Prom’yer-ministra Tatarstana M. Sabirova s Turetskuyu Respublika”, *Sovetskaya Tatariya*, 18 Aralık 1991.

ladı. Hattâ Tataristan Cumhurbaşkanı Mintimer Ş. Şaymiyev, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e bir mektupla başvurarak Ertürk Değer'in Tataristan'a 23 milyon dolarlık borcunu ödemediğini bildirdi. Ancak Süleyman Demirel, iktisadi faaliyette bulunan tarafların ihtilafına karışmamayı tercih etti. 4 Kasım 1997'de İstanbul 2. Ticaret Mahkemesi Ertürk Değer'i beraat ettirdi.⁵

1992 yılı, Tataristan'ın egemenlik faaliyetlerinin zirvesini oluşturmuştur. Cumhuriyet'te düzenlenen referandum sonucu "Tataristan'ın egemen bir devlet ve uluslararası hukukun bir öznesi olduğu" kabul edilmiştir. 6 Kasım'da Yüksek Sovyet özünde bağımsız bir devletin kurulmasının temellerini atan bir Anayasa'yı kabul etmiştir.⁶ Ağustos ayında Tataristan Cumhurbaşkanı Yardımcı V. N. Lihaçov'un yönettiği BDT ve Dışişlikler Departmanı'nın kurulması da bu doğrultuda atılmış bir adımdı. Aynı ay Ş. Arslanov'un başkanlığında Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı kurulmuştur. Yeni kurulan devlet organlarının önüne Tataristan'ın ihracat potansiyelinin artırılması, ithalatının rasyonalizasyonu, işadamları için yurt dışında uygun koşulların yaratılması, ekonomik güvenliğin temini, dış ekonomik faaliyetin genişletilmesi yolunda koşulların oluşturulması, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, altyapının geliştirilmesi, hukuki temellerin ve dış ekonomik faaliyet konseptinin oluşturulması gibi görevler konulmuştur.

Hazırlanmış olan "Tataristan Cumhuriyeti Dış Ekonomik Faaliyet Konsepti"nde dış ekonomik faaliyetin amacı olarak "yakın ve uzak ülkelerle çok yönlü işbirliğinin geliştirilmesi ve uluslararası işbölümüne katılım"⁷ belirtilmiştir. Tataristan Cumhurbaşkanı Yardımcısı V. N. Lihaçov'un sözleriyle, "Tataristan Cumhuriyeti'nin uluslararası faaliyeti bir bütün olarak gerek yakın gerekse uzak ülkeleri hedefleyen devlet öncelikleri ve yönelimleri sistemine dayanmaktadır."⁸ Dış ekonomik faaliyetin tüm hazırlık ve uygulama aşamalarında vurgu Cum-

5 *Izvestiya Tataristana*, 9 Kasım 1997.

6 *Tataristan Cumhuriyeti Anayasası*, Kazan: 1993, s.47.

7 *Izvestiya Tatarstana*, 20 Ekim 1993.

8 *Sovetskaya Tatariya*, 8 Haziran 1993.

huriyet'in taşıdığı büyük potansiyellere yapılmıştır: Tataristan, Rusya Federasyonu'nun en büyük ve ekonomik olarak en kalkınmış bölgelerinden biridir, sosyo ekonomik gelişme düzeyi yüksektir, hammadde kaynakları, çağdaş teknoloji, yüksek kalifiye işgücü vardır; kimya, matematik, biyoloji, fizik ve makine imalat alanlarında bilimsel kuruluşları mevcuttur, sosyo-politik istikrara sahiptir.⁹

1992'de Cumhurbaşkanı Mintimer Ş. Şaymiyev'in Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyareti Tataristan için büyük bir dış politik ve dış ekonomik olay olmuştur. Bu ziyaret 12-16 Ekim tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel ve bakanlar ile resmi görüşmeler yapılmıştır. Ülkenin büyük işadamlarıyla buluşmalar organize edilmiştir. Ziyaret sonucunda taraflar bir ortak bildirme imzalayarak pek çok konuda görüşmelerin başlatılması ve ticari-ekonomik-teknik alanlarda işbirliğini pekiştirmek amacıyla ikili ilişkilerin aktif olarak geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bildirgede Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti arasındaki görüşmeler sürecinden de bahsedilmiştir.¹⁰

15 Şubat 1994'te Moskova'da Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti arasında "Yönetimin Sınırlandırılması ve Rusya Federasyonu ile Tataristan Cumhuriyeti Devlet Organları Arasında Yetkilerin Karşılıklı Delege Edilmesi" anlaşması imzalandı. Anlaşmaya ek olarak bütçe, vergi, bankacılık sistemi, dış ekonomik faaliyetler, suçlara karşı mücadele konularında da anlaşmalar yapıldı. Anlaşma hükümleri çerçevesinde Tataristan dış ekonomik faaliyetlerinde tam bir serbestlik kazandı. Anlaşmanın giriş bölümünde "Tataristan Cumhuriyeti uluslararası ve dış ekonomik ilişkilere katılır" diye belirtiliyor.¹¹

Tataristan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ilişkilerin gelişmesinde bir sonraki önemli aşama Tataristan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 22 Mayıs

⁹ M.R. Mustafa, R.T. Huzeyev, *Vse o Tatarstane (ekonomiko geografi çeskiy spravoçnik)*, Kazan Tatar Kitabevi, 1964, s.164.

¹⁰ *Sovetskaya Tatariya*, 17 Ekim 1992.

¹¹ *Respublica Tatarstan*, 16 Şubat 1994.

1995'te imzalanan "Ticari-Ekonomik, Bilimsel-Teknik ve Kültürel İşbirliği" anlaşmasıdır.¹² Bu belge taraflar arasındaki işbirliğinin çeşitli alanlarda ciddi olarak derinleştirilmesini öngörmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazan'da başkonsolosluk açması ve Tataristan Cumhuriyeti'nin de Türkiye'de Yetkili Temsilcilik açmasına karar verilmiştir. Anlaşmada ticari-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine her iki ülke devletinin de destek vereceği garanti edilmiştir.

Dış ekonomik faaliyet alanına ilk adımlarını attığı andan itibaren Tataristan, çeşitli şehir ve ülkelerde temsilcilikler açma konusundaki isteğini belirtmiştir. 1991'den itibaren Tataristan'ın resmi temsilcilikleri açılmaya başlanmıştır. İlk temsilcilik Moskova'da açılmıştır. Daha sonra ABD, Fransa, Özbekistan, Avusturya, Belarus, Avustralya, Finlandiya'da temsilcilikler açılmıştır. Tataristan yönetimi çeşitli devletlerin hükümetlerine Kazan'da konsolosluk ve temsilcilikler açmaları için müracaatta bulunmuştur. 1995'te imzalanan Hükümetlerarası Anlaşma Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazan'da başkonsolosluk açmasını ve Tataristan Cumhuriyeti'nin de Türkiye'de Yetkili Temsilcilik açmasını öngörmekteydi. 1996'da Türkiye Cumhuriyeti'nin Kazan'daki başkonsolosluğu faaliyete başlamıştır. Her iki kuruluş da cumhuriyetlerarası bağları pekiştirmek için aktif faaliyet yürütmektedir.

Son on yılda Tataristan ile Türkiye arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin hacmi, düzeyi ve karakteri dalgalı bir dinamığe sahiptir. Türkiye'yle olan ticaret hacmi 1993'te maksimuma ulaşarak 116.279 bin ABD dolarını bulmuştur. 1995'te Türkiye ile olan ticaret hacmi 1994'e göre iki kat azalmış ve 1996-2000 arasında sürekli olarak azalmaya devam etmiştir. Bu süre zarfında Türkiye, Tataristan'ın partner ülke sıralamasında 1995'te bulunduğu beşincilikten 2000'de yirmi dördüncülüğe kadar düşmüştür. Tataristan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin yayımlanmamış verilerine göre 1996'da Türkiye'ye yapılan ihracatın hacmi 26.474,5 bin ABD dolarını (tüm ihracatın % 1,5'u) bulmaktaydı. Türkiye'den yapılan ithalatın hacmi ise 16.404,4 bin

12 Anlaşma tam metni, bkz. *Panorama Forum*, 1996, s.152-153.

ABD dolarını (tüm ithalatın % 2,74'ü) bulmaktaydı, dış ticaret operasyonlarının hacmi ise 42.883,9 bin ABD dolarıydı (tüm dış ticaret operasyonlarının % 1,82'si) 2000'de tüm göstergeler ciddi olarak farklıydı: İhracat 5.511,0 bin ABD doları (toplam değer % 0,2'si), ithalat 2.538,0 bin ABD doları (toplam değer % 0,7'si), dış ticaret operasyonları 8.049,0 bin ABD doları (toplam değer % 0,25'i) düzeyindeydi. 1999 göstergelerine göre Tataristan'dan Türkiye'ye ihracat 2000'de 1.4 kat artmış, ithalat 1.7 kat azalmış, toplam ticaret hacmi ise 1.7 kat azalmıştır.

Tataristan'ın Türkiye'ye ihracatının yapısında en büyük ağırlığı kimya ve petro-kimya sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan ihracatın kalemleri 1997-2000 yılında şöyledi:

TABLO 4.10

Mal gruplarının cinsi	1997		1998		1999		2000	
	Miktar bin	İhracat hacmindeki % payı	Miktar bin	İhracat hacmindeki % payı	Miktar bin	İhracat hacmindeki % payı	Miktar bin	İhracat hacmindeki % payı
Sentetik kauçuk	4263.9	27.83	3790.9	45.64	2037.8	52.16	1916.7	34.8
Polimeri etilen	9020	58.87	1746.9	21.03	481.7	12.33	307.5	5.6
Petrol ve petrol ürünleri	-	-	689.6	8.30	355.1	9.09	-	-
Temizlik malzemeleri	678.9	4.43	622.7	7.50	169.8	4.35	442.2	8.0
Orman ürünleri	20.1	0.13	87.0	1.05	45.9	1.17	343.6	6.2
Oto lastiği	-	-	-	-	-	-	60.3	1.1

1997 ve 2000 yılında petrol ve petrol ürünlerinin Türkiye'ye ihracatının yapılmadığı dikkat çekmektedir. Görünüşe göre "Degere Olayı" Tataristan politik-ekonomik eliti için hiç de kolay atlatılmamıştır. 2000'de 1999'a göre ihracatın artması ise, Türkiye'ye temizlik malzemeleri sevkiyatının 2.6 kat, orman ürünlerinin 7.5 kat ve oto lastiği ihracatının artmasından kaynaklanmaktadır.

1997-1999 döneminde Türkiye oto, oto yedek parçası, gıda sa-

nayi için donanım ve yedek parçası, metalürji ürünleri, kimyasal maddeleri, ayçiçek yağı, alkollü ve alkolsüz içecekler, şekerleme mamulleri, maya vb. satın almıştır. 2000'de ana mal gruplarında ihracat kalemleri şöyledir:

TABLO 4.11

Mal grubu kalemleri	2000 yılı/Bin ABD doları
Metal boru	2.9
Mekanik donanım	432.7
Elektrik donanımı	36.1
Ölçüm enstrümanları	2.0
Otomobil yedek parça ve donanımları	1.2

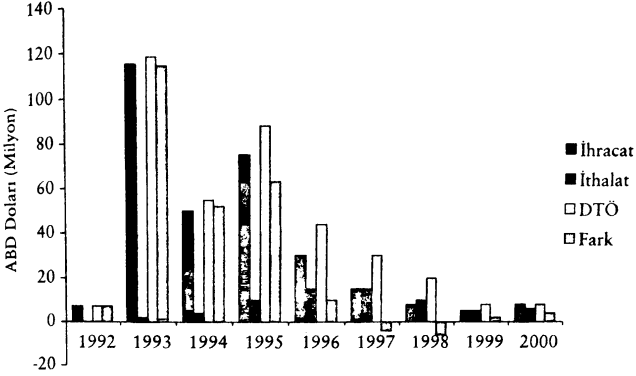
Tataristan Cumhuriyeti'yle hizmetler alanındaki hacim açısından Türkiye yabancı ülkeler arasında üçüncü sıradadır. Hacimsel açıdan hizmetler dış ticaret hacmiyle karşılaştırılabilecek ölçüdedir. 2000'de 5.804.3 bin ABD dolarıdır ki bu da cumhuriyet çapındaki toplam hizmetlerin % 13,5'ini oluşturmaktadır. Şunu belirtelim ki, 1999 yılında Türkiye ile olan hizmet hacmi 6.175.2 bin ABD dolarına ulaşmıştır. 2000 yılında hizmet ihracatı 154.5 bin ABD dolarına (1999'a göre 8.3 kat daha azdır), Türk hizmetlerinin ithalatı ise 5.649.8 bin ABD dolarına (1999 yılına göre % 15 artmıştır) ulaşmıştır. Hizmetlerin yapısında temel ağırlık inşaat şirketlerinin hizmetlerindedir. Tataristan ekonomisine Türkiye Cumhuriyeti'nden yatırım akımı ciddi olarak düşmüştür. 1999 yılında 22.63 bin ABD doları yatırım yapılmışken 2000 yılında sadece 44.1 bin ABD doları yatırım gelmiştir.¹³

1992 yılından itibaren Tataristan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dış ticaret ilişkilerinin dinamiği Grafik 4.19'daki incelenebilir.

Cumhuriyet'in bağımsız dış ekonomik faaliyetlerinin ilk yıllarında kurumlar ve kişiler, ortak seçiminde yeterince özen göstermemiş-

¹³ Türkiye Cumhuriyeti ile Ticari-Ekonomik İşbirliği Hakkında Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı raporlarından Veriler, Kazan, Nisan 2001, "Mesleki Kullanım İçindir" başlığı altındaki belge, yazar tarafından bakanlık yönetiminin onayıyla kullanılmıştır.

GRAFİK 4.19
Dış Ticaret İlişkileri

ler ve bu yüzden sık sık daha tecrübeli işadamlarının dalaverelerinin kurbanı olmuşlardır. Ertürk Değer'le yaşanan olay tek kalmamıştır. Bu yüzden 1997 yılında Tataristan ortak belirlemede daha seçici bir yaklaşım göstermiştir; artık her yabancı işadamını hemen kabul etmemekte ve her türlü teklife hemen evet dememektedirler.¹⁴ Ticari-ekonomik işbirliğinin başında Tataristan'dan hammadde ihracatı ağır basmaktayken şimdi daha fazla mamul madde ihracatı yapılmaktadır.

Tataristan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile ticari-ekonomik işbirliği hacminin ciddi miktarlarda azalmasına rağmen Cumhuriyet'te 70'ten fazla Türk sermayeli ortak işletme faaliyet göstermektedir. Özellikle inşaat firmaları büyük aktivite göstermektedirler: "Odak" şirketi bina inşaatlarına ve Kazan Kremlin'i'nin rekonstrüksiyonuna katılmaktadır; "Orimeks" Kültür Eğlence Merkezi "Piramidi" inşa etmektedir; "İlk Umut" konut inşaatıyla uğraşmaktadır. "Aksel" firması büyük "Kazan Otel Kompleksi"nin rekonstrüksiyonuna başlamayı planlamaktadır.

Tataristan işletmeleri arasında Türkiye ile en aktif teması "Nij-

¹⁴ *Vremya i den'gi*, 24 Haziran 1997.

nekamskneftehim” Üretim Birliği göstermektedir. “Türk Henkel” fabrikalarına neonol ve diğer Türk işletmelerine sterol, monoetilenglikol ve poliefir satmaktadır. “Nijnekamskneftehim” 2000 yılında 69 İzmir Uluslararası Sanayi Fuarı’na katılmıştır. “Kazan Helikopter Fabrikası” Halka Açık Anonim Şirketi Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı’na ve Orman Bakanlığı’na helikopter ve yedek parçalarını satmıştır.

Tataristan’ın içinde ve dışında meydana gelen değişiklikler Cumhuriyet’in devlet organlarının yapısında da değişikliklere yol açmıştır. BDT ve Dışişleri Departmanı yerine eski SSCB döneminde diplomatik temsilciliklerde çalışmış olan, Arap ülkeleri uzmanı, Cumhurbaşkanlığı Uluslararası Sorunlar Devlet Danışmanı Timur Yurievç Akulov’un müdürlüğünü yaptığı Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dışilişkiler Departmanı kurulmuştur. Tataristan Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı lağvedilmiştir. Fonksiyonları 1998 yılında Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı’na devredilmiştir. Bakanlığı, o ana kadar Tataristan Bakanlar Kurulu bünyesindeki Uluslararası İşbirliğini Geliştirme Ajansı’nı yöneten Hafız M. Salihov yönetmektedir. Türkiye ile ilişkilerde tüm ipler, 1997’den başlayarak Marat H. Murtazin’in, 1999’dan itibaren ve Ramil M. Mavlutov’un yönettiği İstanbul’daki Yetkili Temsilcilik’te düğümlenmektedir.

Tataristan Yetkili Temsilciliği ülkeler arasındaki ilişkileri canlandırmak için gerçekten de çok şey yapmıştır. Üstelik Yetkili Temsilciliği genç, enerjik ve iddialı insanlar yönetmişlerdir. İlk temsilci şu anda Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakan Yardımcılığı görevini yapmaktadır. Yetkili temsilcilik Türkiye’de pazar araştırması ve yatırım olanakları konusunda çok büyük bir analitik çalışma yürütmüştür. Yine Tataristan’ın ekonomik potansiyelleri hakkında Türkiye’nin resmi kuruluşları yoğun olarak bilgilendirilmiştir. Yetkili temsilcilik, Türk Dışişleri Bakanlığı’nın Hava Ulaşım Departmanı’yla yürütülen THY’nin İstanbul-Kazan arasında uçak seferleri konulması ve bilahare düzenli uçuşların gerçekleştirilmesi için alınacak organizasyon önlemleriyle ilgili görüşmelere katılmıştır. Şu anda Kazan’la İstanbul arasında haftada iki kez, düzenli, ayrıca yazları da Antalya’ya uçak seferleri mevcuttur.

Tataristan Yetkili Temsilciliği, Cumhuriyet'in işletmeleriyle Türk şirketleri arasında doğrudan ilişkiler kurulması için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Yetkili temsilciliğin doğrudan katkısıyla "Tatspirtprom" İmalat Birliği Restoran Kompleksi İnşaat Projesi gerçekleştirilmiştir. Yetkili Temsilcilik önde gelen Türk şirketlerini Tataristan'a çekebilmek için çok gayret sarfetmiştir. Koç Holding Dış Ticaret Şirketi'nin Rusya Müdürü Semih Genç'in ve Koç Holding İş Geliştirme Bölüm Başkanı M. Aycıl'ın şehirde yeni bir iş merkezi inşaatı ile ilgili önerisini görüşmek amacıyla Kazan şehrini ziyareti organize edilmiştir. Yetkili Temsilcilik, "Ekol" şirketiyle uzun vadeli krediler çerçevesinde Tataristan'a tıbbi teçhizat satışı hakkında görüşmeler yapmıştır. Polietilen ihracatı hakkında "Kazanorgsintez" kuruluşu genel müdürü ile görüşmeler yapılmak üzere Kazan'a "Zorlu" ve "Güçbirliği" holdinglerin yöneticileri davet edilmiştir. Yetkili Temsilcilik, "Çelni-intermex" firmasına Türk donanım ve teknolojisi alınmasında ve deri ve kürk elbise ve ayakkabı üretiminde uzmanların Cumhuriyet delegelelerinin 10-14 Ekim 1999 yılında Antalya'da yapılan 7. Türk-Rus İş Konseyi toplantısına hazırlanmalarına ve katılmalarına aktif yardımcı olmuşlardır. Konsey toplantısında "Alabuga" Serbest Ekonomik Bölgesi'nin tanıtımı büyük ilgi çekmiştir.

2000 yılında Tataristan Yetkili Temsilciliği Tataristan Cumhuriyeti petro-kimya ürünlerinin ihracatına yoğunlaşmıştır (OAO "Nijnnekamskneftehim", OAO "Nijnnekamskşina" ve "KamAZ" otoları). Çeşitli Türk şirketleriyle görüşmeler yapıлып işbirliği protokolleri ve kimi yatırım projeleri imzalanmıştır.

Tataristan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ticari-ekonomik ilişkilere yeni bir ivme kazandırabilmek için 1999 yılı sonunda, Tataristan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı'nın himayesi altında, Türkiye'de Tataristan Ticaret Evi açılmıştır. Koordinatörü Tataristan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Yetkili Temsilciliği olmuştur. Bu projenin temel görevi Tataristan mamullerinin Rusya ve Türkiye'deki araçları atlayarak doğrudan Türk tüketicilere ihracatının artırılması ve Tataristan'a Türk yatırımlarının artırılmasıdır.

Tataristan'ın Türkiye'deki Yetkili Temsilciliği, Türkiye Cumhuriyeti Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi ile aktif olarak çalışmaktadır. Bu kuruluşun Tataristan Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Odası ile birlikte yaptığı son büyük faaliyet Tatar-Türk İş Konseyi'nin 2-6 Ekim 2000 tarihleri arasında Antalya'da gerçekleştirdiği toplantıdır. Bu forumun yanı sıra yatırım projeleri sergisi, Türk şirketlerinin inşaat alanında tecrübelerinin incelendiği bir seminer de gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyetler arasındaki ticari-ekonomik hacmin düşmesine rağmen 90'lı yılların ikinci yarısında karşılıklı çeşitli heyetlerin ziyaretleri yoğunlaşmıştır.

1997 Mart'ında, Kazan'da Tatar-Türk İş Konseyi'nin Ortak Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantı esnasında karşılıklı işbirliğinin sorunları, sergi-fuar faaliyetlerinin koordinasyonu, Tatar-Türk İş Konseyi çerçevesinde bilgi alışverişinin organizasyonu, turizmin geliştirilmesi konularında seminerler düzenlenmesi de tartışılmıştır.

1997 Haziran'ında Bodrum'da Tatar-Türk İş Konseyi'nin 3. Ortak Toplantısı yapılmıştır. Ziyaret sonucunda Tatar-Türk İş Konseyi çerçevesinde Tataristan'ın Türkiye ile ticari-ekonomik münasebetlerinin güçlendirilmesi maksadıyla bilgi iletişim sisteminin kurulması doğrultusunda bir anlaşma imzalanmıştır.

17-19 Eylül 1997 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başkonsolosluk binasının inşasıyla ilgili Dışişleri Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı yetkilileri Kazan'ı ziyaret etmişlerdir. 13-18 Şubat 1998 tarihleri arasında Türk şirketi "Şayakçı"dan bir heyet Kazan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaretin amacı F. Şalyapin'in heykelinin açılış törenine katılmak ve doğal taşlardan (mermer, granit) modüler mamuller üretiminin organizasyonuydu. 3-4 Mart 1998 tarihlerinde Aleksandr Pasajı'nın Restorasyonu Projesi'ni tartışmak amacıyla Türk "Or-Yap" Şirketi'nin yetkilileri Tataristan'a geldiler. 27-29 Nisan 1998 tarihlerinde "Alarko" grubunun Danışmanı Sinan Otrav, Kazan'ı ziyaret etti. Ziyaretin amacı "Lojistik Merkezi Projesi"yle ilgili sorunların tartışılmasıydı. Bunun dışında şirket petro-kimya alanında ortak projeler geliştirilmesi ve Cumhuriyet için önceliğe sahip Mendeleyevsk'te mineral

gübre fabrikası geliştirilmesi ve Cumhuriyet için önceliğe sahip Mendelejevsk'te mineral gübre fabrikası inşası, Kazan Havaalanı'nın rekonstrüksiyonu, onkoloji merkezi inşaatı gibi projelerin finanse edilmesi doğrultusundaki niyetini belirtti. Mayıs 1998'de Devlet Bakanı A. Andican başkanlığında Türk heyetinin Kazan'a resmi ziyareti gerçekleşti. Ziyaret ve görüşmeler esnasında Ekonomik Güvenlik Ajansı'nın ortaklaşa kurulması kararlaştırıldı, Ahsele İnşaat Şirketi ile Kazan Belediyesi arasında otel ve restoranların inşası konusunda iyi niyet protokolleri imzalandı. 15-18 Haziran 1998 tarihleri arasında Tataristan Bakanlar Kurulu bünyesindeki Uluslararası İşbirliğini Geliştirme Ajansı'nın Genel Müdürü Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret esnasında en büyük üç boya üreticisi arasında yer alan ÇBS şirketi yöneticileri ile özel amaçlı boya üretilmesi ve satışı konusunda görüşmeler, Koç Holding Başkan Yardımcısı Aleksandr Pasajı'nın rekonstrüksiyonu projesinin finansman olanakları hakkında görüşmeler yapıldı. 22-25 Haziran 1998 tarihlerinde Koç Holding Dış Ticaret Şirketi Müdürü S. Genç'in ve Koç Holding İş Geliştirme Grup Müdürü M. Aycıl'ın Kazan'ı ziyareti esnasında Tataristan Cumhuriyeti hükümeti ve iş çevreleri ile buluşma ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 25 Haziran - 2 Temmuz 1998 tarihleri arasında Tataristan Cumhuriyeti resmi heyeti, başında Kazan Belediye Başkan Yardımcısı R.İ. Fashuddinov olmak üzere Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaret esnasında "Mensel" şirketiyle Aleksandr Pasajı'nın rekonstrüksiyonu ile ilgili görüşmeler yapıldı. Kazan Otel Kompleksi'nin rekonstrüksiyonu projesi ise Ahsele Şirketi Müdürü M.A. Neyzi ile buluştular. Görüşmeler esnasında holdingin Kazan'da konut açığının kapatılması programının gerçekleştirilmesine katılmaları ve Kazan'da "Ramstore" süper market zinciri inşası projesi gerçekleştirilmesi tartışıldı.

14-17 Aralık 1998 tarihleri arasında Kazan'da Türki Devletler Kültürel İşbirliği "Türksoy" olağan toplantısı yapıldı.

Temmuz 1999'da Tataristan Cumhuriyeti Ticari ve Ekonomik İşbirliği Bakanı başkanlığındaki bir Tataristan Cumhuriyeti resmi heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiştir. "Kazan ve Eskişehir Arasında Ortaklık

İlişkilerini Geliştirme Programı 1999-2000” çerçevesinde Kazanlı bir grup ilkokul öğrencisi ve 1999 Temmuz’unda ise Kazan belediyesi yöneticileri Eskişehir’i ziyaret etmişlerdir. 31 Mayıs - 2 Haziran 2000 tarihleri arasında Ram-Enka Şirketi temsilcileri Tataristan Cumhuriyeti’ni ziyaret ederek Kazan’da Ramstore hipermarketi açılması olasılığını tartışmışlardır. Heyet “Bahetle”, “Marsel”, “Subkontinent”, “Ak bars”, “Vavilon” mağazalarını, Kazan et kombinasını, süt kombinasını ve unlu mamuller kombinasını gezmiştir. Ziyaretin sonunda taraflar Kazan’da hipermarket inşaatına yatırım yapılması ve inşaat işlerinin 2001 yılında başlatılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. 7-14 Ekim 2000 tarihleri arasında Palmiye şehrinde Tataristan ve diğer Volga boyu bölgeleri işadamları forum Türk iş çevrelerinin temsilcilerinin de iştiraki ve Tataristan Sanayi ve Ticaret Odası’nın ve işletme temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Buluşma ve görüşmelerin sonunda turizm alanında işbirliği yapılması, Türkiye’den inşaat malzemesi, sebze ve meyve alınması, Tataristan Cumhuriyeti’nden petrokimya ve elektronik mamulleri temininin artırılması konularında işbirliği yapılması gerekliliği üzerinde mutabakata varılmıştır. 19-23 Ekim 2000 tarihleri arasında Ankara’da Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanı Hafız M. Salihov’un katıldığı 5. Rus-Türk Hükümetlerarası Karma Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komisyonu Toplantısı yapılmıştır. Komisyon üyeleri petrokimya sanayi alanında yapılan ortak çalışmaları değerlendirerek OAO Nijnekamskneftehim’in Türkiye pazarındaki başarılarının altını çizdiler. Çalışmalar esnasında Gorki Fabrikası’nın katılımıyla “meteor” tipi gemilerin Türkiye’de ortaklaşa üretimi ortak projesinin başlatılması ile ilgili karar alınmıştır. Komisyon Rus-Türk işbirliğinin enerji, küçük ve orta işletmeler, sağlık, turizm, bilim ve teknik, ulaşım ve iletişim, afetler alanlarında da geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. 2000 Eylül’ünde Tataristan Başbakanı Birinci Yardımcısı R.F. Muratov ve Kazan Belediye Başkanı Birinci Yardımcısı R.F. Mubarakziyanov, İstanbul’da uluslararası hastaneler zinciri “American Hospital” yöneticileriyle buluşmuşlardır. Görüşmelerde benzer bir hastanenin Kazan’da inşası görüşülmüştür.

Tataristan Cumhuriyeti temsilcileri DEİK Rus-Türk İş Konseyi'nin 7. (Ekim 1999) ve 8. (Kasım 2000 "Rusya'nın İhracat Olanakları Fuarı" sırasında) ortak toplantılarına katılmışlardır.

Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanı Hafız M. Salihov, 9 Aralık 2000 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Avrupa Ülkeleriyle İlişkiler Departmanı Müdürlüğü görevini yerine getiren sayın Ümit Yardım'ı kabul etmiştir. Bu kabul sırasında Tataristan ile Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin mevcut durumu ve gelişim perspektifleri konuları ele alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı ile 16 Ocak 2001 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Danişmanları Şahin Yaman ve Şahin Kuntay'la Tataristan ve Türkiye Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda görüşmeler yapılmıştır.

2-4 Nisan 2001 tarihleri arasında Eskişehirli Genç Sanayici ve İşadamları'ndan bir grup Kazan'ı ziyaret etti. Tataristan Cumhuriyeti Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı'nda yapılan görüşmeler esnasında Tataristan ekonomisine yatırım yapılması olanakları tartışıldı.

Türkiye'deki depremden sonra Tataristan Cumhuriyeti 690.0 bin rublelik yardımda bulundu. "Tataristan Hava Yolları" şirketinin uçaklarıyla Tataristan Cumhuriyeti Afet İşleri Bakanlığı'na toplam 9.800 ton ilaç, çadır, battaniye gönderilmiştir. Gönderilen yardımın içeriği hakkında Türkiye Cumhuriyeti'nin Tataristan Cumhuriyeti Başkonsolosluğu ile mutabık kalınmıştır.

90'lı yıllarda Tataristan ile Türkiye arasında kültür, bilim, eğitim alanında temaslar ve işbirliği gelişmiştir. Tataristan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile sürekli temelde işbirliği yapmaktadır. Türkiye ile Tataristan arasında öğrenci değişim programı oluşturulmuş ve gelişmektedir. 2000 yılında yaklaşık 200 Türk öğrenci paralı olarak Tataristan yüksek öğrenim kurumlarında öğrenim görmüştür. Tataristan'da 220 lisans ve lisansüstü öğrenci Türkiye üniversitelerinde öğrenim görmüştür. Tataristan'da şu ana kadar 2.000'den fazla mezun veren 10 Tatar-Türk lisesi faaliyettedir. Mezun-

ların büyük bir kısmı öğrenimlerine devam etmektedir veya çalışmak üzere Türkiye'ye gitmişlerdir. Tataristan öğretim kurumları 2000 yılında Türkiye'den 30.000 dolar insani yardım almıştır. Tataristan'ın temsilcileri 1999 yılında 2. Uluslararası Türk Dili Devletler Film Festivali'ne katılmışlardır. Aynı yıl Cumhuriyet'in en iyi tiyatrosu olan G. Kemal Drama Tiyatrosu İstanbul'daki Türk Tiyatroları Festivali'ne katılmıştır. Tataristanlı sanatçılar Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen Opera Festivali'ne katılmışlardır. Tataristan Kültür bakanı Marsel İ. Taişev, Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyareti sırasında Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı bünyesindeki Dünya Halkları Kültür ve Folklorunu İnceleme Merkezi ile verimli temaslarda bulunmuştur. Bu işbirliğinin sonuçlarından birisi de İngilizce-Türkçe-Tatarca olarak basılacak olan Tatar halkının kültürünü anlatacak kitaptır. Ahmet Yesevi Vakfı'yla kurulan temaslara sonucunda 1999 yılı Aralığı'nda Kazan'da 1917 yılında Türkiye'ye göç eden ünlü dini ve toplumsal lider N. Bigiyev anısına seminer düzenlenmiştir.

90'lı yıllarda kimi Türk şehirlerinde "Sabantuy" Tatar bayramının kutlanması gelenek haline gelmiştir. Bunun organizatörleri Türkiye'de yaşayan Tatarların "İdil-Ural" Cemiyeti'dir. Son yıllarda Tataristan Yetkili Temsilciliği'nin çalışanları bayramlara aktif olarak katılmaktadırlar. İstanbul Tatar Diasporası Kültür Cemiyeti, "Dünya Tatarlar Kongresi" Uluslararası Birliği Yürütme Komitesi'nce Kazan şehrinde düzenlenen ve BDT, Baltık ve diğer ülkelerde bulunan Tatar topluluklarının temsilcilerinin de davet edildiği toplantı ve seminerlere davet edilmişlerdir.

Mayıs 2000'de İstanbul'da Tatar Günleri düzenlenmiştir. Faaliyetler belediye ile ortak tertiplenip, İstanbul'un resmi ve iş çevreleri ve diğer ülkelerin diplomatik misyonları bu etkinliklere katılmışlardır.

Tataristan Cumhurbaşkanı'nın iki cumhuriyetin kültürel temaslarına olan katkısı da vurgulanmıştır. 30 Haziran 2000 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Yazarlar ve Gazeteciler Cemiyeti'nin Mintemir Ş. Şaymiyev ile buluşması gerçekleşmiştir. Bu buluşmada Türkiye Cumhuriyeti Yazarlar ve Gazeteciler Vakfı tarafından Türki Halkları Ödü-

lü Türki halklarının bağlarını güçlendirmek için yaptığı katkılardan dolayı Cumhurbaşkanı'na verilmiştir. Türk heyeti Tataristan'ın bilim ve kültür alanında faaliyet yürüten insanlarıyla buluşmuştur.

20. yüzyılın başlarındaki Tatar-Türk ilişkilerinin karakter, düzey ve hacmini genel olarak değerlendirerek kimi sonuçlar çıkartabiliriz. Uzun yıllar Demir Perde ardında kaldıktan sonra iki Türki halk doğrudan temas etme ve ticari-ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirme olanağı bulmuşlardır. İlk başlarda gereğinden büyük beklentilerle dolu ilişkilerde, süreç içinde, özellikle ekonomik alanda daha pragmatik bir yaklaşım egemen olmuştur. 90'lı yılların ikinci yarısındaki ticari-ekonomik ilişkilerin düşük hacminin nedenleri, Türk işadamlarının diğer pazarlara alışık olması, Tataristan yönetici elitindeki tutumlarındaki değişimler, pek çok Tataristan işletmesinin yöneticisinin gevşek davranması ve inisiyatif göstermemedir. İki cumhuriyet arasındaki işbirliği alanları ve olanaklarının en fazla % 20'si kullanılmaktadır. Kültür, bilim, eğitim alanındaki temaslar açıkça yetersiz kalmaktadır.

Tataristan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği bakanlığı uzmanlarının görüşlerine göre Türkiye Cumhuriyeti ile işbirliği alanları içinde en çok perspektife sahip olanları şöyledir:

- Gorki Fabrikası'nın savaş gemileri ve diğer ürünlerinin Türkiye'ye satışı;

- Türkiye Cumhuriyeti topraklarında gemi imalatı (Türkiye Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Zelenodolsk Gorki Gemi İnşa Fabrikası mamullerine gösterdikleri ilgi hesaba katılarak);

- OAO "KamAZ", OAO Kazan helikopter Fabrikası, "Elektropribor" Fabrikası, Lenin Bilimsel İmalat İşletmesi, OAO "Kazanorgsintez", OAO Karpov Kimya Fabrikası, OAO "Nefiz", "POZİS" Fabrikası, Kirov Fabrikası ürünlerinin Türkiye'ye satışı;

- Tataristan Ticaret Evi'nin ticari olanaklarının Rusya Federasyonu ve Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde kullanılması;

- Gorki Fabrikası'nın katılımıyla Türkiye Cumhuriyeti topraklarında gemi imalatı alanındaki ortak projelerin gerçekleştirilmesi;

- OAO “Tatneft”in Türkiye’de TÜPRAŞ ve Türk Petrolleri kuruluşlarıyla ortak olarak petrol arama ve çıkarma işlerine katılımı;
- Türk yatırımcıların “Alabuga” Serbest Ekonomik Bölgesi’nde gerçekleştirilen projelere katılımının sağlanması;
- “Nijnekamenskneftehim”in ürünlerinin Türk pazarına satışının yaygınlaştırılması;
- OAO “Nijnekamşına”nın Kombassan Holding ile ortak olarak lastik üretmesi;
- OAO “Nijnekamsktehuglerod”un Türkiye’nin lastik fabrikalarına sattığı teknik karbonun satışının artırılması;
- Türk inşaat şirketlerinin tarihi mimari anıtların rekonstrüksiyonu projelerine, konut inşaatlarına, kötü durumdaki konutların likidasyonu programına katılımının sağlanması;
- Kazan’da Ramstore hipermarket projesinin gerçekleştirilmesi;
- Türkiye’den gıda ürünlerinin (taze ve konserve meyve, ayçiçek yağı vb.) ve deri mamullerinin ithalatı;
- Türk şirketleriyle birlikte Türk mallarının toptan satış merkezlerinin organizasyonu (bavul ticaretine alternatif olarak).

Yukarıda belirtilenlerin dışında uçak yapımı alanında işbirliği yapabileceğinin de altını çizmek gerekir. Tataristan’ın bu alanda büyük olanakları mevcuttur. Kısa bir süre önce Kazan’daki Gorbunov tesislerinde üretilen TU-214 orta menzilli yolcu uçağının Uluslararası Havacılık Komisyonu tarafından sertifikalandırılmış olması uygun koşullar yaratmaktadır. Dünyadaki benzerleriyle ortak özellikler taşıyan bu uçak daha az yakıt tüketmektedir ve Avrupa ve Amerika menşeli uçaklardan iki kat daha ucuzdur.

Kimi problemlerin, çelişkilerin ve hattâ önyargıların mevcudiyeti hiçbir şekilde iki Türki halk arasında her düzeyde gelişen temasların gelişimini engelleyemez. Herhangi bir olağanüstü durum olmadığı müddetçe Tataristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler yükselen bir çizgi izlemek zorundadır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Ticari-Ekonomik İşbirliğinin Gelişiminde Rusya Federasyonu İdari Birimlerinin Rolü: Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri Örneği

S. L. LOGUNOVA*

Türkiye Cumhuriyeti ile ticari-ekonomik işbirliğinin gelişiminde, Rusya Federasyonu idari birimlerinin oynadığı rolün incelenmesi, Türkiye ihracat stratejisinin günümüzdeki özelliklerinin ve Türkiye-Rusya arasındaki ekonomik işbirliğinin, bugünkü gelişme aşamasının yapısal olarak anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

90'larda Türkiye'nin dış ticaret stratejisi önemli değişiklikler geçirdi. Bu stratejide eskisi gibi ihracatın gelişmesine önemli bir yer verile de, 80'lerdeki döneme kıyasla ihracatçıların desteklenmesi yöntemleri büyük ölçüde yeniden gözden geçirilmiştir.

80'lerin başında olduğu gibi 90'ların ikinci yarısında da Türkiye, ihracatını artırarak kalkınma temposunun düşmemesine çabalar-ken, finansal istikrarın sağlanması problemini de çözmek zorundadır. Sonuç olarak ülke kalkınmasındaki bir faktör olarak ihracat yeniden önem kazanmaktadır.

Ancak Türkiye'nin Dünya Ticaret Teşkilâtı'na (DTT) (1995 yılından itibaren) üye olması, ihracatın doğrudan desteklenmesi olarak

(*) Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü.

değerlendirilemeyecek metodlarla teşvik edilmesine olanak tanıyordu. Diğer bir deyişle, Türkiye 80'lerin sonuna kadar uyguladığı ihracatçıların devlet bütçesinden desteklenmesi uygulamasından vazgeçmek ve ihracatı teşvik edici başka yöntemlere başvurmak zorunda kalıyordu. Türkiye ve Avrupa Birliği arasında Gümrük Birliği'nin oluşması, Avrupalı partnerlerle yapılan ticarete Türkiye'nin payının azalması sonucunu doğurdu. Bu nedenle ihracat hacminin geliştirilmesinin bir yöntemi olarak ihracatın coğrafi çeşitliliğinin artırılması daha güncel bir sorun haline geldi. Türkiye bunun için yeni ülkelerle ticari ilişkiler kurmak çabası içindedir.

Rusya krizi Türk ihracatının azalmasına yol açtı. 1998 yılında Türkiye'nin ihracatı % 34 oranında azaldı.¹ Ancak Türkiye, Rusya'nın çeşitli bölgelerine yönelerek ihracatını artırma olanaklarını daha aktif olarak kullanmaya başladı. Rusya Federasyonu'nun idari birimleriyle doğrudan ilişkiler geliştirdi. Üstelik Türk tarafı için Rus Federasyonu'nun (RF) cumhuriyetleri ve idari birimleri, merkezi yapılar dan daha çekici partnerlerdir: Buralardaki vergi ve kontrol edici organların, bürokrasinin baskısı daha azdır. Ayrıca RF'nin idari birimleri, yabancı yatırımcıları kendi bölgelerine çekmek amacıyla özel kolaylıklar ve teminatlar sağlayan, yabancı sermayeyi teşvik eden ve yabancı yatırımları koruyan yasalar çıkarıyorlar. Rublenin hızla değer kaybetmesinden sonra Türk ihracatçıları yeni bir stratejik çizgi belirlediler. Rusya'da ve bölgelerinde kendi sanayi kuruluşlarını ve satış ağlarını yaratmaya yöneldiler. Son yıllarda Türk yatırımcılarının faaliyetleri aynı zamanda Moskova'dan uzak bölgelere ve diğer büyük kentlere de yöneliyor. Örneğin, TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan, 1998 ekonomik krizine rağmen Rusya ve bölgeleriyle işbirliğine özel bir önem veriyor. Rusya'nın çeşitli bölgelerindeki ve cumhuriyetlerindeki pazarın ayrıntılı bir biçimde araştırılmasından sonra Tuncay Özilhan şunları belirliyor: "Türkiye Rusya'ya güveniyor ve gelecekte yalnızca Moskova ile doğrudan ilişkileri sürdürmekle kalmayıp aynı zamanda

1 "Türkiye Cumhuriyeti Bakanlık Dış Ticareti", *Türkiye'nin Dış Ticareti*, Ankara, Mayıs 1999, s.55.

merkezden uzak bölgelere de ayrı bir önem verecektir.” Ayrıca Özilhan bu türden ilişkilerin geliştirilmesiyle “Türk tarafının geleceğe yatırım yaptığını” belirtmiştir.² Bu politika, Türk firmalarına Rusya’nın çeşitli bölgelerine yönelmesi yoluyla ihracatın büyüme temposunun artırılması ve ürünlerinin realize edilmesinin önemli bir pazarı olarak kriz sonrası Rusya’sını muhafaza etme olanağı vermektedir.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri’yle ekonomik işbirliği, Rusya’ya yönelik ticaret politikasının önemli bir yeni doğrultusu olarak ortaya çıkıyor.

Kuzey Kafkasya, Rusya’nın önemli bir ekonomik bölgesidir ve ekonominin kalkınması için gerekli olan oldukça değerli kaynaklara sahiptir. Bunlardan en temel olanları petrol ve gazdır. “Maykop’un Beyaz Petrolü” (Adıgey Cumhuriyeti) dünyaca ünlüdür. Dağıstan Cumhuriyeti geniş rezervlere sahiptir (İnce Deniz petrol yatağı, Dimitrov gaz yatağı, Şamhal Bulak yoğun gaz yatağı), ancak bu kaynaklar henüz sonuna kadar araştırılamamıştır.

Çimento, kireç, cam üretimi için gerekli hammadde kaynakları, bakır piriti rezervleri, polimetal, volframolibden cevheri yatakları (Karaçay Çerkez Cumhuriyeti, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti) açısından bölgede geniş olanaklar mevcuttur.

Bu bölgede demir ve demirdışı metal, mineral ve inşaat malzemeleri kaynakları mevcuttur. Kuzey Kafkasya’nın en büyük bakır piriti yatağı Kızıl Dere, Dağıstan Cumhuriyeti’nde bulunmaktadır. Bu yatak dört çeşit cevher içermektedir: Kalkopirit, bakır pirit, çinko pirit ve kükürt pirit.

Bölgenin ovalık alanlarında kil ve çakıl taşı yoğunluktadır. Maykop kili değerli özelliklere sahiptir: Bu kilden kiremit, çini karo, seramik kanalizasyon boruları, seramik yer karosu, fayans üretmek mümkündür.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri topraklarında çok sayıda mineral kaynakları bulunmaktadır. Örneğin, Kabardin-Balkan Cumhuriyeti-

² *Capital*, Mayıs 1999, s.86-89.

ti'nin yüksek dağ iklimindeki dinlenme yeri Tiberda meşhurdur. Dağıstan Cumhuriyeti'ndeki Talgi içmeler şehri, dünya pratiğinde kükürtlü hidrojen içeren yoğun sülfatlı su temelinde tedavinin yapıldığı tek yerdir.

Öncelikle Türkiye hem kendi gereksinimi için hem de dünya pazarına transit sevkiyat amacıyla bu cumhuriyetlerin önemli enerji kaynaklarından yararlanmayı umuyor. Çünkü enerji hammaddeleri Türkiye'nin ithalat yapısında önemli bir yer tutuyorlar. Türkiye açısından bölgeden, örneğin alüminyum, deri gibi bazı hammadde ve ara hammadde ürünlerin satın alınması önem taşımaktadır. Üstelik Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye ihracat kalemleri incelendiğinde, Türkiye'nin bunların ithalatına olan bağımlılığının oldukça büyük olduğu görülecektir: Bu ürünler temelinde yapılan mal ilişkisinin katsayısı 1'e yaklaşmaktadır (bkz. Tablo 4.12).

TABLO 4.12
Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nden
İthal Ettiği Bazı Ürün Çeşitlerine Göre Mal İlişkisinin Katsayısı

	1992	1994	1996	1997
Mineralli yakacaklar ve yağ	-0.88	-0.88	-0.91	-0.93
Petrol ve petrol ürünleri	-0.86	-0.85	-0.88	-0.91
Taş ve kok kömürü	-1	-0.99	-0.99	-1
Doğalgaz	-0.96	-0.97	-0.99	-0.99
Gübre	-0.72	-0.68	-0.89	-0.95
İşlenmemiş post, deri	-0.91	-0.89	-0.93	-0.88
Selüloz maddeleri ve kâğıt artıkları	-1	-0.96	-1	-1
Alüminyum ve alüminyum ürünleri	-0.49	-0.25	-0.37	-0.41

Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllığı 1998, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, sf.500-538.

Sonuç olarak Türkiye'nin dışarıdan satın almak zorunda olduğu bir dizi malın ithali büyük ölçüde Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ile yapılan ticaret sayesinde sağlanmaktadır.

Kuzey Kafkasya bölgesinin önemi Türkiye'de de kabul edilmektedir. Türk medyası bu bölgeyi "Türkiye'nin arka bahçesi" olarak nitelendiriyor.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nin Türkiye ile işbirliğine olan ilgisi her şeyden önce ekonomik nedenlerle açıklanabilir. Bu cumhuriyetler kendi hammaddelerini satma olanağı bulurlarken aynı zamanda Türkiye'den gıda ve hafif sanayi ürünleri, tezgâh, teçhizat, petro-kimya ürünleri, makine, tüketim maddeleri ve diğer ürünleri satın alıyorlar, yabancı yatırımcıları çekiyorlar. Türkiye ve Kuzey Kafkasya bölgesi arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde olumlu rol oynayan bir diğer faktör de, bunların ekonomik yapılarının birbirlerini tamamlayıcı özellik taşımasıdır. Diğer nedenler arasında coğrafi yakınlığı da saymak mümkündür. Kuzey Kafkasya'nın yakın komşusu Türkiye ile işbirliği yapması, Avrupa Birliği ülkeleri ve diğer partnerlerle işbirliği yapmasından çok daha avantajlıdır. Müslümanlık faktörü de olumlu bir etkide bulunmaktadır. Ayrıca bu cumhuriyetlerin Türkiye'ye ilgisi buradaki çeşitli halkların ortak etnik ve kültürel özelliklere sahip olmasıyla, moral, politik ve ekonomik destek kazanma çabalarıyla da açıklanabilir.

Günümüzde Türkiye ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ilişkilerin temel biçimini ticaret oluşturmaktadır. Önem bakımından ikinci sırada yatırım işbirliği gelmektedir. Bu cumhuriyetler kaynakları açısından önemli ekonomik potansiyele sahiptirler, ancak kalkınmak için finans kaynağı bulma konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu nedenle bazı projelere Türkiye'nin kredi desteği vermeye hazır olması, ikili ilişkilerin başarılı olacağına dair umut vermektedir. Türk tarafı sanayinin çeşitli dallarına, örneğin, maden çıkarımı ve işleme, inşaat, tarım, enformasyon, iletişim ve benzeri diğer alanlara yatırımlar yapmaktadır.

Ancak RF'nin idari birimlerinin dış ekonomik ilişkiler kurma yetkisi sorunu tümüyle çözüme kavuşmamıştır. Rusya Federasyonu federal devlet temel prensiplerinin oluşturulduğu bir dönemden geçiyor. Bu temel prensipler aynı zamanda merkez ile idari birimlerin yetki sınırlarının çizilmesi süreci içinde oluşuyorlar. Bu süreç çerçevesi içinde idari birimler dış ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirme yönünde aktif bir çaba sergiliyorlar. Bu yeni eğilimlerin Kuzey Kafkasya Cumhuriyet-

leri'ndeki gelişimi, aynı zamanda onların Türkiye Cumhuriyeti ile kurdukları ekonomik işbirliği çerçevesinde gerçekleşmektedir.

İdari birimlerin bağımsız dış ekonomik faaliyette bulunma hakkı RF Anayasası'nda yer almamaktadır. Formalite açısından bu birimlerin yabancı devletlerle ekonomik ilişki kurmaya hakkı yoktur. Rusya Federasyonu yasaları idari birimlerin dış ekonomik ilişkiler kurma hakkını yabancı federal devletlerin idari birimleriyle ya da onların bazı bölgeleriyle ilişki kurma hakkıyla sınırlamaktadır. Rusya Anayasası dış politika ve uluslararası ilişkiler konusunu tümüyle Rusya Federasyonu'nun yürütme alanına dahil bir konu olarak değerlendiriyor (71. maddenin K ve L şıkları).³ Ancak uluslararası ve dış politik ilişkilerin koordinasyonu, uluslararası anlaşmaların uygulanması Rusya Federasyonu ile idari birimlerin ortak yetkisine bırakılıyor (72. maddenin 1. bölümünün O şikkı).⁴ Söz konusu maddeye göre, Rusya Federasyonu bir bütün olarak uluslararası hukuk öznesidir. Rusya Federasyonu idari birimlerinin uluslararası ve dış ekonomik ilişkilerine gelince, bu ilişkilerin kurulması yetkisi ile ilgili sorun tümüyle çözülmüş değildir. Federasyonun idari birimlerinin uluslararası ve dış ekonomik ilişkileri üzerine RF Anayasası'nın yaklaşımı konusunda resmi bir yorum yapılmamıştır.

RF Anayasası ile Federasyon Anlaşması arasındaki idari birimlerin yetkilerine dair söz konusu uyumsuzluk, bağımsız dış ekonomik faaliyet yürütme ve ayrıca diğer devletlerle gerekli anlaşmaları imzalamaya hakkı tanıyan maddelerin Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nin (Dağıstan Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti) anayasalarında yer almasına yol açmıştır.

Açıktır ki, yasalardaki bu uyumsuzluk, Rusya idari birimleri ile merkezin yetkileri arasındaki sınırların çizilmesi konusundaki RF yasalarının daha geliştirilmesi yoluyla çözümlenmelidir.

Bu nedenle Türkiye ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri arasında ekonomik işbirliği konusunda temel anlaşmalar imzalanırken, aynı

³ *Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii*, Moskova, 2000, s.28-30.

⁴ A.g.k.

zamanda bu belgelerin RF yasalarına uygun düşmesini sağlayacak hukuki yollar da araştırılmaktadır.

Genellikle uluslararası pratikte olduğu gibi, RF Cumhuriyetleri'nin dış ticaret ve dış ekonomik ilişkilerinin gelişmesi için taraflar arasında ekonomik işbirliği üzerine temel oluşturan, resmi anlaşmalarca belirlenen uygun başlangıç koşullarının yaratılması oldukça önemlidir.

Yasalardaki söz konusu çelişki, Türkiye'nin Kabardin-Balkar Cumhuriyeti ile ilişkileri çerçevesinde 3 Mart 1993 tarihinde Kabardin-Balkar Cumhuriyeti (KBC) hükümeti Dışişleri ve Milliyetlerden Sorumlu Bakanı A.G. Yamuzov ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Yalım Erez arasında imzalanan anlaşma kanalıyla başarıyla giderildi.⁵ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği bir özel teşebbüs teşkilâtı olmasına rağmen, hükümet çevreleriyle yakın ilişkiler içinde bulunmaktadır. Böylelikle bu anlaşmanın imzalanması ekonomik işbirliği alanında hükümetlerarası temel bir anlaşma örneği olarak sayılabilir.

Anlaşma çerçevesinde taraflar, Türkiye ile KBC arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişme sorunlarını incelemişler ve birçok alanda işbirliği konusunda anlaşmışlardır.

Örneğin, Türk tarafı KBC'de uluslararası banka, uluslararası ticaret odası veya evi kurulması, uluslararası yatırım fonlarının ve borsalarının ve diğer ticari işletmelerin oluşturulması için kredi verme konusunda yükümlülük almıştır. Açıkça bellidir ki, oldukça önemli doğal ekonomik kaynaklara sahip olan KBC, kalkınması için gerekli olan finans kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle yatırım politikası, işbirliğinin ilk aşamasında önem taşımaktadır. Türkiye'nin bazı projelere kredi sağlamaya hazır olması ikili işbirliğinin gelişmesi konusunda umut vermektedir.

27 Mart 1996 tarihinde KBC Dışişlikler Bakanlığı ile Türkiye'nin uluslararası işbirliği kuruluşu TİKA arasında imzalanan anlaşma, ikili işbirliğinin temel prensiplerini daha da geliştirmiştir.⁶

Anlaşmanın imzalanması sürecinde taraflar, doğrudan hükü-

⁵ Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin Moskova Daimi Temsilciliği verilerine göre.

⁶ A.g.k.

metlerarası anlaşmalar yapmaya izin veren yasaların KBC'nde olması durumunu bertaraf etme imkânı tanıyan, daha önceden hazırlanmış plan çerçevesinde hareket etmişlerdir. Bilindiği gibi TİKA, Türkiye Dışişleri Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren bir devlet kuruluşudur. Ancak KBC örneğinde olduğu gibi diğer bir dizi durumda da, anlaşılan, TİKA'nın biçim açısından Dışişleri Bakanlığı'nın dışında bulunması, ikili anlaşmaların Rusya'nın federal yasalarıyla çelişkiye düşülmeden imzalanabilmesine olanak vermiştir.

Türkiye'nin uluslararası işbirliği kuruluşu TİKA, özel teşebbüs, bankacılık ve diğer dallardaki yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi konusunda KBC ile yapılan işbirliğinin her iki tarafın da çıkarına olduğu kabul etmiştir. Anlaşma çerçevesinde TİKA, KBC'den uzmanların bankacılık, pazarlama, şirket yönetimi, turizm, otel işletmeciliği ve diğer uzmanlık alanlarında eğitilmesi yükümlülüğünü almıştır. Türk tarafı, yatırım projelerinin araştırılması, planlanması ve hazırlanmasına yapılacak harcamaları üstlenmiştir. Bu projelerin Türkiye'de ya da KBC'de değerlendirilebilmesi için gerekli uzmanların temin edilmesi sorumluluğunu üstlenmiştir.

Taraflar bakanlıklarda ve resmi dairelerde, finans-kredi kuruluşlarında, yüksek ve orta dereceli uzmanlık okullarında, KBC'deki küçük ve orta işletmelerde bilgisayar sisteminin kullanılması konusunda işbirliği yapılmasını planlamışlardır.

KBC söz konusu yatırım projelerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olma, Türk tarafı çalışanlarının KBC'de buldukları süre zarfında çalışma ve barınma koşullarını sağlama yükümlülüğünü üstlenmiştir. TİKA, KBC'de gerçekleştirilen yatırım projeleri hakkındaki bilgileri, cumhuriyetteki yasaları, vergi mevzuatını ve banka sistemini Türkiye'deki iş çevrelerine tanıtmaya faaliyetine girişmiştir. Bu önlemler, KBC'nin çeşitli Türk firması ve kuruluşlarıyla ekonomik ilişkilerinin daha gelişmesine yardımcı olmaya yöneliktir.

Taraflar arasındaki ekonomik işbirliği konusundaki varılan temel anlaşmalar zemininde KBC'nin Türk özel firmalarıyla ilişkileri daha da genişleyerek ilerlemektedir. KBC'deki projeleri finanse eden

Türk yatırımcıları cumhuriyetin daha gelişkin iş alanlarına para yatırmaktadırlar. Bu alanların arasında belli başlı olarak elektrik enerjisi, gıda sanayi ve petrol çıkarım sanayi sayılabilir.

Şubat 1993 tarihinde KBC hükümeti ile Türk firması Orcan İnşaat Taahhüt ve Hayvancılık Ticaret Pazarlama Limited Şirketi arasında inşaat, sanayi, tarım ve ticaret alanlarında işbirliği protokolü imzalanmıştır.⁷

1995 Mart'ında Türk firması Cerrahoğlu KBC hükümeti ile bir protokol imzalanmıştır.⁸ İmzalanan bu belgeye göre, Türk tarafı tarım hammaddelerinin işlenmesi, maden suyunun plastik şişelere doldurulması konusunda yardımcı olmayı, Nalçık sayfiye bölgesindeki bazı binaların modernizasyonuna, Nalçık'te uluslararası havaalanının kurulmasına katkıda bulunmayı üstlenmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, ekonomik kalkınmaya yönelik projelerin finansmanı KBC için yakıcı bir problem olduğundan dolayı, cumhuriyetin Türk firması EKOL ile kurduğu işbirliği ikili ilişkiler sisteminde önemli bir yer tutuyor. 19 Aralık 1997 tarihinde KBC ile EKOL firması arasında iyi niyet protokolü imzalanmıştır.

Bu protokol uyarınca Türk firması uzun vadeli kredi verme konusunu üzerine almıştır. EKOL firması, şu temel programlara yatırım yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir: Konut 2000, Serbest Ekonomi Bölgesi'nin Geliştirilmesi Programı, KBC'nin Yeniden Doğuşu, Maden Çıkarım Sanayi Dalının Geliştirilmesi Programı.

1999 Şubat'ında KBC hükümeti ile Türk firması AKFEN Group arasında görüşmeler yapılmıştır.⁹ İmzalanan anlaşma uyarınca Türkiye, petrol çıkarımını artırmak amacıyla mevcut petrol kuyularının yeniden düzenlenmesini ve yenilerinin açılmasını gerçekleştirecek, KHC'de uluslararası havaalanı kompleksinin inşaatına, Prielbrusya turizm tesisinin geliştirilmesine, küçük hidroelektrik santrallerinin ve Adır-su Nehri üzerinde hidroelektrik santralinin inşasına katılacaktır.

7 A.g.k.

8 A.g.k.

9 A.g.k.

Bazı cumhuriyetlerde ve bir bütün olarak Kuzey Kafkasya'daki politik istikrarsızlık ve dolayısıyla yasaların dayanıksızlığı Türk tarafını endişelendiren sorunlar arasında sayılabilir. Bu faktör cumhuriyetteki yatırım iklimini olumsuz yönde etkilemektedir.

1997 Mart'ında Türkiye'de yaşayan Kuzey Kafkasyalıları birleştiren Kafkas Birliği Derneği'nden bir delegasyon, başkanları Muhitin Ünal başkanlığındaki KBC'ni ziyaret etmiştir.¹⁰

Böylelikle Türkiye kendi topraklarında yaşayan Kuzey Kafkasya kökenlileri de KBC ile ekonomik bağların geliştirilmesi yöntemlerine dahil etmiştir.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ile dış ekonomik ilişkileri geliştiren Türkiye Adıgey ile işbirliği içindedir. Bu Cumhuriyet'te faaliyet gösteren Türk yatırımcıları oldukça aktif olarak en başta inşaat alanına yönelmektedirler. Türk firması İlk Umut, Adıgey'de bankaların ve diğer binaların inşaatını yürütmektedir. Ortaklaşa kurulan Adıgey-Türk firması Pent Konut İnşaa etmektedir. Bu firma Adıgey'in başkenti Maykop'ta büyük bir alışveriş merkezi kurmaktadır.

Adıgey'de yeni tıbbi teknolojinin geliştirildiği ve üretildiği büyük bir merkez bulunmaktadır. Bu merkezin bilim adamları prensip olarak yeni bir teknoloji kullanarak doğal insülin üretmeyi başarmışlardır. Bu doğal insülin tıbbi özellikleri açısından dünya standartlarına cevap vermektedir. Maykop'ta üretilen bu Rusya ürünü insüline Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bir dizi yabancı devlet ilgi göstermektedir.

Türkiye Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti ile de yakın ilişkiler içindedir. Türkiye ihracat alanında KÇC'nin önde gelen ticaret ortağıdır. Türkiye bu cumhuriyetten koyun ve büyük baş hayvan postu satın almaktadır. Şimdi KÇC'de kürk hammaddesi, koyun postu ve deri işleyecek yeni bir fabrikanın kurulması planlanmaktadır. Bu konu, büyük miktarlarda koyun ve büyük baş hayvan postu ithal eden Türkiye'nin ilgisini çekecektir.

Türkiye ve Dağıstan Cumhuriyeti arasında temel anlaşmanın imzalanması sürecinde, Türkiye ve KBC arasındaki ekonomik işbirliğinin hukuki temelleri hazırlanırken uygulanan aynı plan kullanılmıştır: Anlaşma Dağıstan Cumhuriyeti hükümeti ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği arasında imzalanmıştır. Bu anlaşma Türkiye ve Dağıstan Cumhuriyeti arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için temel bir anlaşmadır. Söz konusu anlaşma çerçevesinde taraflar, iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin daha geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, ticari ve ekonomik bağların eşitlik ve karşılıklı yarar temelinde geliştirilmesi niyetinde olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca taraflar karşılıklı ticaretin ve ekonomik işbirliğinin diğer biçimlerinin teşviki ve geliştirilmesi için gerekli tüm önlemlerin alınması konusunda anlaşmışlardır. Anlaşan taraflar hem Türkiye hem de Dağıstan topraklarında ortak işletmelerin kurulması yoluyla ekonomik faaliyetin düzenlenmesinde işadamlarına destek ve yardımın sağlanması konusunda yükümlülükler üstlenmişlerdir.

Aynı zamanda protokol, küçük ve orta işletmelerin ticaret ve ekonomik işbirliği alanında, yeni proje ve programların hazırlanması ve gerçekleştirilmesi konularında desteklenmesini öngörmektedir. Bu durum hem Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracatı artırmaya yönelik genel stratejisine hem de uygulamakta olduğu küçük ve orta teşebbüsün desteklenmesi politikasına uygun düşmektedir.

Taraflar arasındaki işbirliğinin genişletilmesinin önündeki engellerden biri, birbirlerinin ihracat-ithalat olanakları konusunda yeterli bilgisinin bulunmamasıdır. Buna rağmen 1998 yılında Türkiye önde gelen temel yatırımcı ülkelerden biri olmuştur. Türkiye bu konumu iki projenin gerçekleştirilmesine yaptığı yatırımlarla kazanmıştır: Bunlardan biri İnkom Şirketi, diğeri ise ortaklaşa kurulan Kosmos International Ltd. Şirketi'dir. Üstelik 1998 yılında Dağıstan'da kayıtlı olan yabancı sermayeli 120 işletmenin ancak 10'nu faaliyet gösteriyordu ve bunların yalnızca iki tanesi üretim yapıyordu: Plastik pencere ve kapı üreten İnkom Şirketi (Türkiye) ve boru üreten Dagnefteindustriya Şirketi (ABD).¹¹

¹¹ Dağıstan Cumhuriyeti'nin Moskova Daimi Temsilciliği belgeleri.

Türk firmaları özellikle inşaat alanında kazandıkları sağlam konularla önplana çıkıyorlar. Örneğin, Türklerin sayesinde Mahaçkale kentinde Kuzey Kafkasya'nın en büyük camisi kurulmuştur.

Dağıstan'ın uluslararası faaliyetlerinin en önemli alanlarından biri, yurt dışındaki Dağıstanlılarla ilişkilerin geliştirilmesidir. Örneğin, Dağıstan'da yurt dışındaki Dağıstanlılarla ilişkiler konusunda faaliyet gösteren Vatan adlı bir cemiyet vardır. Bu cemiyet Türkiye'de yaşayan Dağıstanlılarla işbirliği konusunda aktif çalışmalar yürütmektedir.

Bunun dışında işbirliğinin gelecek vaat eden diğer bir yönünü de petrol sevkiyatı oluşturmaktadır. Bugün Türkiye petrol boru hatlarının kendi toprakları üzerinden geçmesi için (Bakü-Ceyhan) mücadele etmektedir.¹² Hazar Denizi petrollerinin önemli bir bölümünün kendi toprakları üzerinden taşınması için çaba harcamaktadır. Ancak söz konusu petrol hattı, Bakü-Supsa (Gürcistan) ile Dağıstan ve Çeçenistan'dan geçen Bakü-Novorossisk boru hatları kadar ekonomik açıdan kârlı değildir ve büyük yatırımları gerektirmektedir. Ancak her şeye rağmen, Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı'nın toprakları üzerinden geçtiği Dağıstan, Türkiye açısından önemli rol oynayacaktır. Üstelik yukarıda belirttiğimiz gibi, Dağıstan topraklarında da önemli petrol rezervleri mevcuttur.

Dağıstan'ın ihracat-ithalat sisteminde işlenmemiş post ve deri ile alüminyum ve alüminyum ürünleri ithal eden yabancı ülkeler arasında Türkiye, Dağıstan ürünlerini satın alan temel ülkelerden biridir.

Türkiye, Kuzey Osetya-Alaniya Cumhuriyeti ile dış ekonomik ilişkilerini giderek güçlendirmektedir. Bu Cumhuriyet'ten Türkiye'ye ihraç edilen temel ürünler arasında mermer, işlenmemiş post ve deri sayılabilir. Türkiye ise bu cumhuriyete tarım ürünleri ve teçhizat ihraç etmektedir. Buradaki Türk yatırımcılar yeterli derecede aktiftirler. Temel faaliyet alanları inşaat sektörüdür. Örneğin, büyük bir spor merkezi olan Alaniya, Türk inşaat firmaları tarafından kurulmuştur. Bunun dışında ayrıca cumhuriyette ortak sermayeli işletmeler de mevcuttur (Dokka).

12 I.S. Zonn, *Kaspiy: illyuzii I real'nost'*, Moskova, 1999, s.141.

İnguşetya Cumhuriyeti topraklarında da ortak sermayeli Rusya-İnguş işletmeleri faaliyet yürütmektedir. Bu işletmeler konut ve diğer yatırım projelerinin inşası ile uğraşmaktadırlar. Türk inşaatçıları yeni başkent Magasa'nın kuruluşuna aktif olarak katılmaktadırlar.

Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nin ve Türkiye'nin ekonomik yapılarının birbirlerini tamamlayıcı özelliği, ticari ilişkilerin gelişmesinde olumlu bir rol oynuyor. Bu özellik, ekonomik ilişkilerin gelişmesinin ilk aşamasında önem taşımaktadır. Yatırım faaliyetleri sonucunda sanayi kooperasyonunun gelişmesi olanakları ortaya çıkmaktadır, ki bu durum ilişkilerin daha gelişkin bir aşaması için önemlidir. Çünkü ekonomik yapıların ticaret kanalıyla birbirlerini tamamlaması yolundaki olanaklar sınırsız değildir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ile dış ekonomik işbirliği Türkiye'nin faaliyetlerindeki önemli bir yeni yönelimdir. Türkiye ihracatını çeşitlendirme politikasını gerçekleştirme, yeni ticari ortaklar bulma, hammadde ve diğer ihtiyaç duyduğu ürünleri ithal etme olanakları kazanmaktadır. Bu arada Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ise Türk yabancı sermayesini kendi topraklarına çekmekte, ihtiyaç duydukları ürünleri Türkiye'den ithal etmekte ve ayrıca Türk ithalat yapısında önemli yer tutan malların ihracı sayesinde döviz rezervlerini artırmaktadırlar.